

CAHİLİYE DÖNEMİ ARAP TABİBİ EL-HÂRİS B. KELEDE

Eyyüp TANRIVERDİ*

Öz: el-Hâris b. Kelede, cahiliye döneminin başta gelen Arap tabiplerinden biridir. Meslekî kabiliyetinin yanı sıra Hicaz bölgesinin önemli bir kenti olan Tâif'te yaşaması, meslekî yeterliğinin İslâmî dönemde Hazreti Peygamber (sav) tarafından onaylanmış olması isminin yazılı kaynaklarda yer almasını ve sıklıkla anılmasını sağlamıştır. Bununla beraber el-Hâris'in kişisel hayatı ve meslekî faaliyetleri ile ilgili bilgilerin son derece az olduğu görülmektedir. Yine de Yarımada'nın diğer mütehassıs ve halk hekimlerine nazaran en çok tanınan eski Arap tabibi el-Hâris b. Kelede olmuştur.

Anahtar Kelimeler: el-Hâris b. Kelede, eski Arap tabibi, eski Araplarda tıp, tabiplik.

AL-HARITH B. KALADA: THE ARAB PHYSICIAN IN JAHILIYYAH PERIOD

Abstract: An ancient Arabic physician al-Harith b. Kalada is a well known figure of al-jahiliyyah period as a physician. Information about his personality and medical career and many narrations attended to him was noted down by the later Islamic period cronicle writers due to being honored by the Prophet (pbuh) who approved him a professional physician and advised the patients to visit him for the treatment. Besides, he performed his career in Taif a town in the center of the arabic peninsula, which made him known all over the country. Though we know not much and clear about him, he is the most mentioned through the cronicles compared to other physicians supposed to perform in different parts of the peninsula.

Keywords: Al-Harith b. Kalada, ancient Arabic physician, the physicians of al-jahiliyyah.

---

* Doç. Dr. Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı (eyyuptanriverdi@hotmail.com).

Giriş

Cahiliye döneminde Araplar genel olarak köylerde ve şehirlerde yerleşik olanlar ile konargöçer olanlar şeklinde iki kısımda değerlendirilebilir. Yarımada'nın coğrafi ve tabii koşullarının getirdiği zorlukların yanı sıra toplum genel olarak bütün yönleriyle hayat koşullarının çetinliğinden de etkileniyordu. Bu olumsuzluklar yerleşik olanlar için dahi cari idi. Ancak bâdiyede konargöçer hayat sürenler için bu şartlar çok daha ağır olmuştur.

Cahiliye döneminde Arap toplumunun her iki kesiminde insan unsurunun normal yaşam düzenini etkileyen olağan dışı durumlara karşı iyileştirme arayışları var olmuştur. Şehir ve bâdiye hayatı arasında zamanla oluşan farklılıklar hastalıklara müdahale ve tedavi yöntemlerinde de görülmektedir. Yarımada'da yaşayan Araplar doğal olarak gündelik hayat akışını etkileyen tabii sağlık sorunlarından olumsuz etkileniyordu. Bu olumsuzlukları giderme teşebbüslerinin kabilelerin kültürel tecrübelerine eklendiği anlaşılmaktadır. Kabile hayatı ortamlarında genellikle gündelik sağlık sorunlarında toplumun kültürlü ve bilge kişilerinin önerileri geçerli idi. Ayrıca sihir ve büyü erbabının faaliyet alanına çeşitli hastalıkların tedavisinin de dahil olduğu kabul edilmektedir.

Kuşkusuz kabile kültürleri aynı zamanda tababet sahasındaki genel seviyeyi de belirlemekteydi. Soğuk algınlığı ve benzeri durumlarda terletme halk kültüründe bir tedavi yöntemi olarak uygulanıyordu. Çıban tipi vakalarda nihaî olarak dağlama yöntemi deneyimli mütehasıslara tevdi edilmişti.¹ Yaraya müdahale genel olarak tampon ve sargı yöntemiyle yapılıyordu. Ayrıca çeşitli durumlarda bilhassa bitkiler, hurma, süt, bal ve benzerleriyle sağlanan karışımlar bedevilerin ve hadarîleri temel tedavi araçlarını oluşturmuştur.

Kabile düzeni toplumda çatışma ve savaş şartlarının sürekliliğine yol açmıştır. Savaş ve çatışma hâli dahi bütün Yarımada sakinleri için söz konusu olmakla beraber, bilhassa su ve otlak arayışı hayatlarının bir parçası olan bâdiye sakinleri için birinci derecede ve sıklıkla vaki idi. Savaş koşullarında meydana gelen yaralanma vakalarına müdahale ve tedavi Arap toplumlarında hayat tecrübesiyle geleneksel formlar geliştirmiş bulunuyordu.

Arap toplumu cahiliye döneminde diğer bütün bilgi alanlarında olduğu üzere tababet alanında da bizatihi yaşanmakta olana yönelmiş, reel olanla ilgilenmiştir.

¹ Bu durum «أَطَبُّ فِي الْكَيْ مِنْ ابْنِ جَدِيمٍ» yani "Dağlama konusunda İbn Hizyem'den daha usta" şeklindeki atasözüne dahi yansımıştır. İbn Hizyem özellikle dağlama konusundaki uzmanlığı ile tanınan bir cahiliye tabibidir. Bkz. Cevâd Ali, *el-Mufassal fi târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, 1-20, Dâru's-sâkî, 4.bs., 2001, 16/20.

Bu, muahhar alimlerin ilmî ve amelî şeklindeki tasnifinde amelî olana karşılık gelmektedir. Cahiliye dönemi Arap toplumunun karakter olarak teoriye değil pratiğe olan ilgisi pek çok cihetten ortaya konabilir. Teorik alan bağlantı noktaları şehirler olmuştur. Cahiliye döneminde bu bağlantının belli belirsiz olduğuna dikkat çekilmelidir. Tedavi ve tababet için de aynı durum geçerlidir.²

Kültürel açıdan içe dönük, dışa kapalı Arap aklı istisnalar dışında kendi geleneksel tedavi formlarıyla yetinmiş olmalıdır. Cahiliye döneminin bu cihetini aydınlatacak tarihsel malzeme bulunmamaktadır. Yazılı kültür süreci ürünü olan kaynaklarda tespit edilen filolojik malzemenin içerdiği izahatlar büyük oranda muahhar dönemlere aittir. Bu açıdan bu malzeme Arapların amelî tababet tarihini aydınlatmada kullanılamamaktadır.

Bunların dışında özellikle bâdiyede geleneksel kabile tababetiyle meşgul tabiplerin sayısı çok daha fazla olmalıdır. Aynı şekilde hayvancılıkla uğraşan bu toplumda hayvan hastalıkları ile ilgili pek çok iyileştirme ve tedavi faaliyetinin cari olduğu bilinmektedir. Özellikle bâdiyede insan ve hayvan sağlığı önlemlerinin aynı bilgi ve tecrübe üzerinden yürütüldüğünü görmekteyiz.

İslâm dönemi ile başlayan yazılı kültür sürecinde bazı tababet erbabının isimleri kaynaklarda kaydedilmiş bulunmaktadır. el-Hâris b. Kelede, ismi etrafında karışıklık vaki olan en-Nâdr b. el-Hâris b. Kelede,³ bir cerrah olduğu belirtilen İbn Ebî Rimse et-Temîmî,⁴ İbn Hizyem⁵ ve eş-Şemerdel b. Kubâs el-Ka‘bî en-Necranî⁶ gibi isimler bunlardandır. Ayrıca Şenûe Ezdleri’nden, cahiliye döneminden beri Hazreti Peygamber (sav) ile tanışıklığı olup müslüman olan ve İslâm toplumunda son derece saygı ve itibar gören Dimâd b. Salebe el-Ezdî,⁷ ayrıca Rufeyde,⁸ Benî Evd kabilesinin özellikle göz hastalıklarında mütehassıs cerrah tabibesi Zeyneb’in⁹ isimleri bu meslekle anılmaktadır. Bu isimlerin tamamı İslâm dönemini idrak etmiştir. Ayrıca bunlar şehirlerde faaliyet gösteren tabiplerdir.

² Cevâd Alî, şehir tabiplerinin Irak ve Şâm bölgesindeki tababet akademileriyle bir şekilde bağlantılı olduğuna kani görünmektedir. Bkz. Cevâd Alî, **a.g.e.**, 16/21.

³ Bkz İbn Ebî Usaybia, Muvaffakuddîn Ebu’l-Abbâs Ahmed, **Uyûnu’l-enbâ fî tabakâti’l-atibbâ**, tah. Nizâr Rizâ, Dâru mektebeti’l-hayât, Beyrut, 167-170. Bu bilgi diğer kaynaklarla karşılaştırılmalıdır. Genel olarak bkz. İrfan Aycan, “Nadr b. Hâris, **DİA**, 32/280-281; Abdullah Köşe, “Hâris b. Kelede”, **DİA**, 16/198-199.

⁴ Bkz. İbn Ebî Usaybia, **a.g.e.**, 170-171.

⁵ Cevâd Alî, **a.g.e.**, 16/20.

⁶ İbn Hacer el-Askalânî, **el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe**, 1-8, tah. Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Alî Muhammed Muavvad, Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, Beyrut, 1415, 3/358.

⁷ İbn Hacer, **a.g.e.**, 3/486.

⁸ Cevâd Alî, **a.g.e.**, 16/21.

⁹ İbn Ebî Usaybia, **a.g.e.**, 181.

İslâm dönemi yazılı kaynaklarına yansımış eski tababet erbabı neredeyse bunlardan ibaret kalmıştır. Bunlar da Hicaz bölgesi kentlerinde şöhret sahibi olmaları, cahilî olanlar ise özellikle de İslâm toplumuyla bir şekilde münasebet geliştirmiş olmaları sayesinde kaynaklarda yer almışlardır.

Anılan tabiplerin içinde en başta gelen isim kuşkusuz meslekî kabiliyeti Hazreti Peygamber (sav) tarafından onanmış olan Sakîf kabilesi mensubu el-Hâris b. Kelede'dir (ö.13/634). el-Hâris'in tababette bir model kabul edildiği görülmektedir. Nitekim *Hizânetu'l-edeb* yazarı Abdulkâdir el-Bagdâdî (ö.1093/1682), aynı dönemin kabiliyetli bir tabibi olan İbn Hizyem'in meslekî maharetini «كَانَ أَطَبَّ مِنْ الْحَارِثِ» «el-Hâris'ten daha yetkin bir tabip idi» şeklinde onunla karşılaştırarak anlatmıştır.¹⁰

el-Hâris b. Kelede

Arap kültür tarihinde el-Hâris b. Kelede, tababetle iştigal eden isimler arasında birinci sırayı almış görünüyor. Arap kültürü onu “tabîbu'l-arab”, “tabîbu'l-arab fî zamânihi”, “hakîmu'l-arab”, “tabîbu'l-arab ve hakîmuhâ fî zamânihi” şeklinde “Arapların tabibi” “Arapların bilgisi” veya “Arapların büyük tabibi” unvanıyla taltif etmiştir. Câhiliye dönemi tababet tarihi sadedinde bu unvan el-Hâris'in adıyla özdeşleşmiş gibidir. Bütün kaynaklar dahi bu unvanla anmış ve anlatmaya başlamıştır.¹¹

¹⁰ Abdulkâdir el-Bagdâdî, *Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-Arab*, 1-13, tah. Abdusselâm M.Hârûn, Mektebetu'l-hâncî, Kahire 1997, 4/370.

¹¹ İbn Culcul, *Tabakâtu'l-etibbâ ve'l-hukemâ*, tah. Fuâd Seyyid, Müessesetu'r-risâle, 2.bs. Beyrut 1985, 54; İbnu'l-Kiftî, *İhbâru'l-ulemâ bi-ahyârî'l-hukemâ*, tah. İbrâhîm Şemsuddîn, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye Beyrut 2005, 125; İbn Dureyd, *el-İştikâk*, tah. Abdusselâm M.Hârûn, Dâru'l-cil, Beyrut 1991, 305; İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed, *Vefeyâtu'l-ayân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, 1-7, tah. İhsân Abbâs, Dâru sâdir, Beyrut, 1900-1994, 6/345; es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 1-29, tah. Ahmed el-Arnâût, Türkî Mustafâ, Dâru ihyâi't-turâs, Beyrut 2000, 11/189; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâti'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, 1-15, tah. Beşşâr Avvâf Marûf, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 2003, 2/482; İbnu'l-Esir, *Usdu'l-gâbe*, tah. Muhammed Muavvad, Adil Ahmed Abdülmevcûd, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1994, 1/633; el-Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbu'l-eşraf*, 1-13, tah. Suheyl Zekkâr ve Riyâd ez-Ziriklî, Dâru'l-fikr, Beyrut 1996, 1/489; el-Muberred, Ebu'l-Abbâs M.b.Yezîd, *Nesebu Adnân ve Kahtân*, tah. Abduazîz el-Meynenî er-Râcekûtî, Matbaatu lecneti't-te'lîf ve't-terceme ve'n-neşr. Hind 1936, 1/13; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, 1-8, tah. İhsân Abbâs, Dâru sâdir Beyrut 1968, 5/507; İbn Dureyd, *a.g.e.*, 305; İbn Abdilberr, Ebû Amr Yûsuf b. Abdullâh, *el-İstîâb fî marifeti'l-ashâb*, 1-4, tah. Alî Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-cil, Beyrut 1992, 1/283; İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Alî b. Hibetullâh, *el-İkmâl fî refi'l-irtiyâb*, 1-7, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1990, 7/140; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, tah. Amr b. Garâme el-Amravî, 1995, Dâru'l-fikr li't-tibbâ ve'n-neşr ve't-tevzî, 1995, 1/596, 633; ez-Ziriklî, Hayreddîn b. Mahmûd, *el-A'lâm*, 15.bs.Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 2002, 2/157; Ömer Rizâ Kehhâle, *Mucemu'l-muellifîn*, 1-13, Mektebetu'l-musennâ, Beyrut, 3/176; el-Belâzurî, *a.g.e.*, 1/489; 13/438; Ebû Saîd el-Endelûsî, *Neşvetu't-tarab fî tarîhi câhiliyyeti'l-arab*, tah. Nusret Abdurrahmân, Mektebetu'l-Aksâ, Ammân, 510. İbn Sa'd, *a.g.e.*, 5/507; Cevâd Ali, *a.g.e.*, 7/156-7; Abdullah Kôşe, *agm.*, 16/198-199.

el-Hâris b. Kelede, Tâif'te meskun Sakîf kabilesine mensuptur. İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) tespitine göre el-Hâris b. Kelede, Sakîf kabilesinin Benû Avf kolundan; Tâif'in en köklü ailelerinden¹² Benû 'Îlâc'a mensuptur. Soy kütüğü el-Hâris b. Kelede b. Amr b. 'Îlâc b. Ebî Seleme b. Abdul'uzzâ b. Giyere b. Avf b. Sakîf b. Bekr b. Hevâzin b. Mansûr b. 'İkrime b. Hasefe b. Kays b. 'Aylân şeklindedir. Asıl adı Kasiyy olan Sakîf'in nesli üç boy ile devam etmiştir. Bunlar Cuşem, 'Avf ve Dâris'tir.¹³ Benû 'Avf kolu da Sa'd ve Giyere olmak üzere iki koldan sürmüştür. Haccâc b. Yûsuf (ö.95/714), Benû Sa'd kolundandır.¹⁴

Arapların tabibi unvanıyla anılsa da, el-Hâris'in bireysel ve meslekî hayatı belirsizlikler içindedir. Kaynaklar onun hayatından çeşitli kesitler kaydetmiştir. İbn Ebî Usaybi'a (ö.668/1270), el-Hâris'in geleneksel Arap tedavi yöntemlerini iyi bildiğini belirterek onun pek çok vakayı başarıyla tedavi ettiğine işaret etmiştir.¹⁵ Ancak genel olarak bu bilgilerin kendisi dahi çeşitli açılardan ele alınıp değerlendirildiğinde yani tenkit karşısında pek dayanıklı görünmemektedir. Biyografisi kapsamında onun Fârs bölgesinde bazı kayıtlara göre Cündişâpûr'da tababet tahsil etmesi, Kısra Enûşirvân (531-579) tarafından kabul edilmiş olması, yine Fârs bölgesinde bazı nüfuzlu devlet adamlarını tedavi etmesi, bir süre Yemen'de bulunmuş olması ve ud çalması gibi bilgilerin yanısıra bilhassa Sa'd b. Ebî Vak-kâs'ı tedavi etmesinin Hazreti Peygamber (sav) tarafından tavsiye edilmesi, el-Hâris'e dair en önemli kayıtlardır. Ayrıca el-Hâris'in adı muhtemelen Ziyâd b. Ebîh'in (ö.53/673) annesi olarak kabul edilen cariyesi Sumeyye dolayısıyla da kaynaklarda sıklıkla yer almıştır.

el-Hâris'in Cündişâpûr'da tababet tahsili

Biyografisine yer veren kaynaklar onun hayatını, muhtemelen başka malumat bulunmaması sebebiyle meslekî hayatı üzerinden ele almayı tercih etmiştir. Bu da bazı öyküler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Çok mahir bir tabip olarak nitelen-dirilen el-Hâris'in meslekî kabiliyeti, Fârs bölgesinde hatta Cündişâpûr'da tıp tahsil etmiş olması üzerinden anlatılmıştır.¹⁶ Erken dönem tababet tarihi yazarla-

¹² Cevâd Ali, a.g.e., 7/154.

¹³ Bkz. İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed, *Cemheretu ensâbi'l-Arab*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1983, 266-269; Buradan naklen İbn Hallikân, a.g.e., 6/345.

¹⁴ Bkz. İbn Hazm, a.g.e., 267.

¹⁵ İbn Ebî Usaybia, a.g.e., 162.

¹⁶ İbnü'l-Kiftî, a.g.e., 125 es-Safedî, a.g.e., 11/189, ez-Ziriklî, a.g.e., 2/150; Ömer Rizâ Kehhâle, a.g.e., 3/176; Cevâd Ali, a.g.e. 16/15-16.

rından İbn Culcul (ö.348/994) onun tıbbı Fârs ve Yemen bölgesinde öğrendiğini ve buralarda tabiplik yaptığını genel bir ifade ile tespit etmiş, Cündişâpûr ismini anmamıştır.¹⁷ İbn Ebî Usaybi‘a (ö.668/1270) da onun tıbbı Fârs bölgesinde öğrenip orada tabiplik yaptığını belirtmiş. Cündişâpûr ismine değinmemiştir.¹⁸ el-Hâris’in Cündişâpûr tabiplerinden tıp tahsil ettiğine dair kanaat, İbnu‘l-Kıftî‘nin (ö.646/1248) aynı bilgilere yer verip “ve ahaze‘t-tıbbe an ehli tilke‘d-diyâr min ehli Cundeysâbûr ve gayrihâ” yani “tıbbı bu bölgedeki Cündişâpûrlu hocalardan ve başkalarından öğrendi” şeklinde ilave ettiği kaydına bağlı olarak oluşmuş ve müteselsilen tekrarlanmıştır.¹⁹ Cevâd Alî (ö.1408/1987), el-Hâris’in Cündişâpûr‘da tababet tahsil ettiğine kanidir. Aynı şekilde el-Hâris’in orada kadim tıp kitaplarını okumuş olma ihtimalinin yüksek olduğunu söyleyerek bir bakıma onun, bu akademideki tababet öğretim dili olan Süryânîceyi bildiğini ima etmiş gibidir.²⁰

el-Hâris’in Cündişâpûr‘da tıp tahsil ettiğine dair kanaat yaygın bir bilgi hâlini almış olsa da, bunun genel olarak klasik Arap aklının pratik hayatın akışı dışında kalan durumlar sadedinde özellikle bir süreç gerektiren haricî arayışlara rağbet göstermediği olgusuyla bağdaştırılabilmesi güç görünüyor. Ticarî faaliyetler bir tarafa bırakılırsa, Hicaz bölgesinden bir şekilde irtibat kurmak üzere özellikle Arap olmayan bir kültür sahasına intikal hususu örneklendirilebilir ve açıklanabilir bir durum değildir. Ayrıca Arap kültürü o dönemde doktrinel bir süreci anlamlandırma ve gerçekleştirme refleksine sahip değildir. Toplumsal alışkanlıkların dışına taşabilen bireysel tutumların ise Arap kültürü ile bağdaştırılması zordur. Bireysel ağırlıklı eğilimler kabile hayatı içinde kendine bir yol bulmaya çalışmıştır.

Aynı şekilde o dönemlerde ilahiyat ve buna bağlı diğer teoloji ilimleri ile bilhassa felsefe, mantık ve tababet açısından bir ilim merkezi olan Cündişâpûr mensuplarının da haricî unsurlarla temas kurma konusunda çok istekli olmadıkları biliniyor. Cündişâpûr, Nestûrî öğretinin ana merkezi, dolayısıyla misyon faaliyetlerinin de kalbi idi. Ancak misyon faaliyetlerinin mecrası ile Cündişâpûr

¹⁷ İbn Culcul, *a.g.e.*, 54.

¹⁸ İbn Ebî Usaybia, *age.*, 161.

¹⁹ İbnu‘l-Kıftî, *a.g.e.*, 125.

²⁰ Cevâd Alî, *a.g.e.*, 15/320-1. Aynı şekilde aynı kanıyı yine bir Arap hekimi olarak adı anılan en-Nadr b. el-Hâris için de vaki saymaktadır. Bir taraftan nesebi konusundaki tahlilinde el-Hâris’in oğlu olmadığını ortaya koyduğu en-Nadr b. el-Hâris hakkında (Cevâd Alî, *a.g.e.*, 16/18) da “veya onun oğlu en-Nadr b. el-Hâris” demesi çelişki oluşturmaktadır.(Cevâd Alî, *a.g.e.*, 15/320-1).

mektebinin²¹ yani akademinin tutumlarını birbirinden ayırmak gerekir. Akademinin özellikle ileri düzey öğretim muhatapları açısından söz konusu seçici tutumu geleneksel bir görünüme sahiptir. Muahhar dönemlerde tıp tahsil etmek isteyen Huneyn b. İshâk'ın (ö. 260/873) Cündişâpûr'a kabul edilmemesi bu tutumun eserdir.

Keyfiyetine dair tarihsel izahlardan yoksun olsa bile, el-Hâris'in bir şekilde Cündişâpûr'da veya bu bölgede yani Hûzistân'da başka kentlerde bir süre kalmış olması mümkün ve olasıdır. Onun bu ikamet esnasında burada çeşitli ilim kültür çevreleriyle birtakım münasebetler geliştirmiş olması da kuvvetle muhtemeldir. Bu şekilde el-Hâris'in tıp tahsilinin keyfiyetine ve niteliğine dair bir tahmin oluşturulabilir. Bu temasların tababete ilgisi olan el-Hâris'in zekâsı ve yüksek sezgi gücü ile buluşması bu keyfiyetin makul bir çerçevede izahını mümkün kılmaktadır.

el-Hâris'in Kısra ile tababet konulu sohbeti

Fârs bölgesinde bulunduğu sıralarda Kısra Enûşîrvân (531-579) ile yaptığı görüşmede gerçekleştiği belirtilen bir tababet sohbeti el-Hâris b. Kelede'nin meslekî donanımının temeline konulmaktadır. el-Hâris ile Enûşîrvân arasındaki bu sohbetin Kısra'nın emriyle kayda geçirilen tutanakları kültür tarihinde *el-Muhâvereh fi't-tabb* ya da *el-Es'iletu'l-el-Hârisiyye* başlığıyla onun adına bir eser olarak tescil edilmiştir.²² Hıfzussıhhaya dair bu risalede genel sağlık esasları veciz ifadelerle tespit edilmiştir. İçerik olarak sağlıklı ve konforlu bir hayat için gerekli koruyucu önlemler genel ilkeler hâlinde dizilmiştir.

el-Hâris ile Enûşîrvân arasında gerçekleştiği belirtilen bu görüşmenin haricî vesilesine dair ikna edici bir izah bulunmamaktadır. Kaynaklardaki bilgiler onun bir heyet içinde Kısra'nın huzuruna çıktığı ve bu sırada bu sohbetin gündem dışı ve planlanmamış bir şekilde cereyan ettiğini düşündürmektedir.²³ Köklü bir yazılı kültüre sahip Sasanî kültürünün haricî bilhassa Arap kültürüne pek ilgi göstermediği muhakkaktır. Zaten görüşmenin hemen başında bu sezdirilmiştir. Aynı

²¹ Hakkında bilgi için bkz. Recep Uslu, "Cündişâpûr", *DİA*, 8/117-118.

²² İbn Ebî Usaybia, *a.g.e.*, 162-165; es-Safedî, *a.g.e.*, 11/189. Cevâd Alî, *a.g.e.*, 16/16. İbn Abdurabbîhi, Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö.414/1023) ve İbn Ebî Usaybia eserlerinde diyaloga yer vermişlerdir. Bkz. İbn Abdurabbîhi, Ebû Amr Şihâbüddîn Ahmed, *el-İkdu'l-ferîd*, 1-8, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1404; 8/84-87; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Basâir vez-zehâir*, 1-10, tah. Vedâd el-Kâdî, Dâru sâdir, Beyrut 1998, 5/49-51; İbn Ebî Usaybia, *a.g.e.*, 162-165.

²³ Örneğin bkz. İbn Ebî Usaybia, *a.g.e.*, 162; es-Safedî, *a.g.e.*, 11/189.

şekilde Sasanî kültürünün aktarıldığı şekliyle sohbette görülen bilgi düzeyinden geri olması muhtemel değildir.

Bunun aksine anlatımın akışından en azından sohbetin ilerlemesiyle Kısra'nın el-Hâris'e ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır.²⁴ Kısra'nın sohbetin kayda geçirilmesine dair emri de bunu teyit ediyor. Bunun vaki olma olasılığında tescilin Farsça olması kuvvetle muhtemeldir. Bu takdirde meselenin daha çok Farsça üzerinden takibine dair beklenti ise karşılıksız kalmaktadır. Farsça üzerinden Arapçaya çeviri ihtimalini en azından o dönemler için teyit eden bir bulgu da mevcut değildir.

Risalenin içeriğine göre diyalog, öğrenme ve yararlanma amaçlı bir faaliyet olmaktan ziyade muhatabın bilgi ve kabiliyetini değerlendirmeye açan bir üslupta gerçekleşmiştir. Bir taraftan da ifadesi arzu edilen cevapların zuhuruna zemin hazırlayan tasarlanmış sorular izlenimi uyanmaktadır. Bu da ayrıca çelişkiye yol açmaktadır.

Bu açılardan ele alındığında söz konusu görüşme veya sohbetin mevsukiyeti hakkında, en azından eldeki risale için, ihtiyat kaydı zorunlu hale gelmektedir. Hicaz bölgesinde şöhreti yayılan bilge hekim el-Hâris'in kişiliği ve meslekî mahareti etrafında çeşitli sebeplerle bazı anlatıların gerek kurgu hâlinde gerekse doğal bir şekilde teşekkülü tabiidir. el-Hâris'in kendisi dahi Fârs bölgesindeki bazı tecrübelerini Tâif'te Arap kültür ortamında bir şekilde anlatmış olabilir. Sözel kültür ortamında bu aktarımların zenginleşerek folklorik nitelikler kazanması son derece mümkündür. Erken dönem tababet tarihi yazarı İbn Culcul'un (ö.384/994) bu konuya hiç temas etmemesi,²⁵ ya ilgili anlatılardan haberdar olmaması, ya da büyük bir ihtimalle onları kayda değer bulmamış olması ile ilgili olabilir. Çünkü en azından *el-İkdu'l-ferîd* müellifi İbn Abdurabbîhi (ö.328/940) bu vakayı eserinde kaydetmiştir.²⁶ el-Hâris, herhangi bir vesile ile Kısra'nın huzuruna çıkmış olabilir. Bir hekim olması hasebiyle bazı tıbbî meseleler bahse konu olmuş olabilir. Ancak bu ihtimaller kaynaklarda müseccel anlatının meşkûk olmasına engel teşkil etmemektedir.

Tarihsel açıdan da konunun mevsukiyeti ele alınmalıdır. el-Hâris'in Enûşirvân (531-579) ile görüştüğünü söyleyen²⁷ İbn Ebî Usaybia, onun Muaviye (661-

²⁴ Örneğin mevcut diyaloga göre kabul sırasında el-Hâris'in söze girişteki tahlilini beğenen Kısra, meclise hitaben "Tecrübelerle olgunlaşan bilge kişi işte böyle olur" demiştir. İbn Ebî Usaybia, a.g.e., 163.

²⁵ Bkz. İbn Culcul, a.g.e., 54.

²⁶ İbn Abdurabbîhi, a.g.e., 8/84-85.

²⁷ İbn Ebî Usaybia, a.g.e., 162.

680) döneminde öldüğünü ifade etmiştir.²⁸ Bu tabloya göre el-Hâris'in en azından 550'li yıllardan önce doğmuş olması gerekiyor. Hatta diyalogun girişinde yer alan, Kisrâ'nın el-Hâris'e hitaben "Tecrübelerle olgunlaşan bilge kişi işte böyle olur"²⁹ şeklindeki ifadesi el-Hâris'in bu sırada olgun bir yaşta olmasını gerektiriyor. Buna göre en azından kırklı yaşlarda olduğu olması; buna göre de görüşmenin en iyimser ihtimalle 570'li yıllarda yapılmış olması varsayılırsa el-Hâris'in en azından 530'lu yıllarda doğmuş olması beklenir. Bu da onun yaklaşık yüz otuz yıl ömür sürmüş olmasını gerektirir. Bu süre uzun ömürlü anlamında "muammerûn" kavramını çağırıştırır. Bunlar ise Arap kültüründe genellikle notlanır. Ancak el-Hâris hakkında buna dair hiçbir kayda rastlanmıyor. Ayrıca el-Hâris'in Muaviye dönemine kadar müslüman olmadan kalması da makul görünmüyor. Zaten kaynaklar onun erken İslâm döneminde öldüğü konusunda neredeyse mütefiktir. Buna göre İbn Ebî Usaybia'nın kayıtlarından birinin isabetli olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

el-Hâris'in tedavi ettiği devlet adamının kimliği ve onun görev tarihi de bu açıdan ele alınmalıdır. İbn Dureyd'in kısaca işareti³⁰ İbn Hallikân'ın açık ifadeyle³¹ bu kişi Ebu'l-Cebr Yezîd b. Şurahbîl el-Kindî olarak tespit edilmiş, Ebu'l-Cebr b. Amr olma ihtimali de İbn Hallikân tarafından notlanmıştır. Kinde hükümdarlarını inceleyen M.J. Kister'in kanaati de yöndedir.³² Ancak bu tarih kesitinin 540'lı miladî yıllara denk geldiği dikkate alınırsa tarihsel uyumsuzluk açık bir şekilde ortaya çıkar.

Kimliği etrafında farklı görüşler olan bu kişinin el-Hâris'e cariyeye olarak verdiği Sumeyye'nin çocukları açısından da meseleye bakılmalıdır. Sumeyye'nin yaygın kabule göre Mesrûh ile evliliğinden doğan Nufey' yani meşhur sahabî Ebû Bekre, Tâif muhasarası sırasında kaleden kaçmayı başarabilecek yaşta ve 51/671 yılında vefat etmiştir.³³ Sumeyye'nin Ubeyd er-Rûmî ile evliliği sırasında dünyaya gelen Ziyâd b. Ebîh ise hicretin birinci yılında Tâif'te doğmuş ve 53/673 tarihinde ölmüştür.³⁴ Ayrıca Ebû Sufyân'ın Ziyâd b. Ebîh'in ilgili olduğu Sumeyye ile söylentisine dair değerlendirmeler Sumeyye'nin o sırada orta yaşlı bir kadın olduğuna işaret etmektedir. Sumeyye'nin çocuklarının doğum tarihleri

²⁸ İbn Ebî Usaybia, a.g.e., 161.

²⁹ İbn Ebî Usaybia, a.g.e., 162-163

³⁰ İbn Dureyd, a.g.e., 306.

³¹ İbn Hallikân, a.g.e., 6/343.

³² Cevâd Ali, a.g.e., 6/189.

³³ Asri Çubukçu, "Ebû Bekre", *DİA*, 10/114.

³⁴ İrfan Aycan, "Ziyâd b. Ebîh", *DİA*, 44/480-482.

onun İslam'ın zuhuru sırasında Tâif'te olduğunu ve bu sırada orta yaşlı bir kadın olduğunu göstermektedir. Bu da onun Tâif'e giriş tarihi hakkında yaklaşık bir fikir vermektedir. Buna göre sözü edilen tedavi vakasının da tarihi yaklaşık olarak tahmin edilebilir.

Sonuç olarak bu karşılaştırmalar tedavi vakasının 600'lü yıllarda gerçekleştiğini düşündürmektedir. Bu dönemlerde Fârs tahtında ise IV. Hürmüz (579-590) ve II. Hüsrev (590/628) vardır. Kanaatimize göre vakanın gerçekleştiği dönemin kirasası II. Hüsrev'dir. el-Hâris b. Kelede'nin huzuruna çıktığı kısra da bu olmalıdır. Muhtemelen toplumun kültürlü bir temsilcisi olarak el-Hâris b. Kelede, kısraya giden bir Arap elçiler heyetinin bir üyesi olarak onun huzuruna çıkmış ve bu sırada aralarında bir tıp sohbeti gerçekleşmiştir. Arap toplumunda en şöhretli kısra, Enûşirvân olduğu için halk daha sonra şekillenen bu diyalogu ona nisbet etmiştir.

el-Hâris'in Kinde hükümdarı Ebu'l-Cebr'i tedavi etmesi

Kaynaklar el-Hâris'in Fârs bölgesinde tabiplik yaptığına ve bu sayede çok para kazanmış olduğuna dair sözel geleneğin genel kanılarını aktarmaktadır. Onun bazı nüfuzlu devlet adamlarını tedavi ettiğine bilhassa vurgu yapılmaktadır.³⁵ Buna göre el-Hâris bu sayede hem onların ihsanlarını elde etmiş, hem de itibarlı bir şöhret kazanmıştır. İbn Culcul (ö.384/994)³⁶ ve İbn Ebî Usaybia (ö.668/1270)³⁷ onun oralarda tabiplik yaptığına işaretlerle yetinmiş servet edinme cihetine değinmemiştir. İbnu'l-Kıftî (ö.646/1248) ise bunu bilhassa ifade etmiştir.³⁸

el-Hâris'in meslek hayatı ile ilgili bu kanaat bir genelleme özelliği taşımaktadır. Bu hâliyle onun meslekî kabiliyet ve şöhreti tartışmaya kapalı bir meşruiyet zeminine konulmuş gibidir. Haddizatında el-Hâris'in Fârs bölgesindeki tababet faaliyetine dair, detaylar bir tarafa genel bir fikir edinmeye imkân verecek kadar tarihsel açık bir bilgi dahi aktarılmış değildir. Kaynaklar bu anlamda sadece bir vaka tespit etmiştir. Bu vaka da bir varyanta göre Fârs kültür havzasında diğer birine göre Tâif'te gerçekleşmiştir. Bu açıdan bakılırsa sözü edilen genel kanıların bu vakaya dayalı oluştuğunu düşünmek makul görünmektedir.

³⁵ İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.**, 125; ez-Zehabî, **a.g.e.**, 2/482. Ayrıca bkz. İbn Hacer, **el-İsâbe**, 5/487; Cevâd Alî, **a.g.e.**, 16/16; Abdullah Köşe, **agm.**, 16/198.

³⁶ Bkz. İbn Culcul, **a.g.e.**, 54, krş. Abdullah Köşe, **agm.**, 16/198.

³⁷ İbn Ebî Usaybia, **a.g.e.**, 161-167.

³⁸ İbnu'l-Kıftî, **a.g.e.**, 125.

Bu vaka neredeyse bütün klasik kaynaklarda Ziyâd b. Ebîh'in annesi olarak işaret edilen el-Hâris'in cariyesi Sumeyye etrafında ele alınmıştır. el-Belâzurî'nin (ö. 279/892-93) nakline göre Sumeyye aslında Kesker'e bağlı Zendeverd'lidir. Bunu Ebû Abdullâh b. el-Kevâ' el-Yeşkûrî kaçırmış ve ona Sumeyye adını vermiştir. Sumeyye bir süre onun yanında kalmıştır. Bir zaman sonra Ebû Abdullâh b. el-Kevâ' karın hastalığına yakalanmış ve tedavi için Tâif'e giderek el-Hâris b. Kelede'ye müracaat etmiştir. el-Hâris'in tedavisi başarıyla sonuçlanınca el-Yeşkurî, bir şükran olarak Sumeyye'yi ona vermiştir.³⁹ Bu anlatıyı aynen nakleden İbn Hacer (ö. 852/1449) vakanın cahiliye döneminde gerçekleştiğini vurgulamıştır.⁴⁰ el-Belâzurî ise ayrıca söz konusu kişinin Ubulle dihkânı olduğuna dair bir görüşün varlığına da dikkat çekmiştir. Buna göre ise el-Hâris, Ubulle'ye giderek tedavi yapmıştır.⁴¹

el-Belâzurî'nin işaret ettiği ikinci görüş, İbn Asâkir (ö.571/1176)⁴² ve İbnu'l-Esîr (ö.630/)⁴³ tarafından esas alınmıştır. Bunlar Sumeyye'nin Kesker'de Zendeverd dihkânının cariyesi olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre dihkân, geçirdiği bir hastalık dolayısıyla tedavi için el-Hâris'e müracaat etmiş, el-Hâris de onu tedavi etmiştir. Dihkân sağlığına kavuşunca bir şükran olmak üzere cariyesi Sümeyye'yi el-Hâris'e vermiştir. İbn Asâkir, el-Hâris'in Kısra'nın huzuruna çıkmak üzere Fârs ülkesinde olduğu bir sırada bu dihkânın karın hastalığına yakalandığını ve el-Hâris'in de tedavi için onun yanına gittiğini belirtmiştir.⁴⁴

Özü itibariyle bununla çok farklı olmayan başka bir versiyona İbn Dureyd (ö. 321/933) *el-İştikâk*'ında işaret etmiştir. Bu versiyona göre ise tedavi edilen kişi aslında Kinde beylerinden Ebu'l-Cebr'dir.⁴⁵ Konuyu detaylı anlatan İbn Hallikân (ö. 681/1282) bunu Ebu'l-Cebr Yezîd b. Şurahbîl el-Kindî olarak tespit etmiş, Ebu'l-Cebr b. Amr olduğuna dair görüşü de nakletmiştir.⁴⁶ Anlatıya göre son derece atılgan ve savaşçı Hire hükümdarı Kindeli Ebu'l-Cebr yönetimi altındaki kabilelere karşı Kısra'dan asker desteği talep etmiştir. Bu talebi karşılanan Ebu'l-Cebr'in emrine bir ordu verilmiştir. Ancak bu ordu, Arap Yarımadası şartlarıyla

³⁹ el-Belâzurî, a.g.e., 1/489.

⁴⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/487, 8/199.

⁴¹ el-Belâzurî, a.g.e., 1/489.

⁴² İbn Asâkir, a.g.e., 19/173; İbn Manzûr, *Muhtasar Târîhi Dimaşk*, 1-29, tah. Rûhiyye en-Nahhâs Riyâd Abdulhamîd Murâd, Muhammed Mutî, Dâru'l-fikr li't-tibâa ve't-tevzi ve'n-neşr, Dimaşk 1984, 9/75.

⁴³ İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1-10, tah. Ömer Abdusselâm Tedmurî, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, Beyrut 1997, 3/40.

⁴⁴ İbn Asâkir, a.g.e., 19/173. Ayrıca bkz. İbn Manzûr, a.g.e., 9/75.

⁴⁵ İbn Dureyd, a.g.e., 306.

⁴⁶ İbn Hallikân, a.g.e., 6/343, Cevâd Ali, a.g.e., 6/189.

yüzleşince Ebu'l-Cebr'in emrinde hareket etmekten vazgeçmiştir. Nitekim Kâzime'ye ulaştıklarında Fârslılar, Ebu'l-Cebr'i zehirleyerek ondan kurtulmaya çalışmış. Durumu kötüleşince onu bırakıp geri dönmüşler. Kısra karşısında zor durumda kalmamak için de Ebu'l-Cebr'den baskı ile yazılı muvafakat almışlar. Fenalaşan Ebu'l-Cebr, hemen Tâif'e giderek el-Hâris'e müracaat etmiş. el-Hâris ise zehirlenme tedavisi uygulamış. Böylece Ebu'l-Cebr kurtulmuştur. Bunun üzerine bir şükran olmak üzere Kısra'nın kendisine verdiği bir cariye el-Hâris'e vermiştir. Bu cariye Sumeyye'dir. Sağlığına kavuşan Ebu'l-Cebr, Yemen'e gitmeye karar vermiş. Ancak yolda nükseden hastalığı dolayısıyla ağırlaşmış ve ölmüştür.⁴⁷ İbn Kuteybe ise onun Yemen'e giderken yolda Tâif'te hastalandığını kaydetmiştir.⁴⁸

el-Hâris'in devlet adamlarına tabiplik yapması sadedinde mevcut anlatılar bunlardır. Bu anlatılar büyük olasılıkla tek vaka olup halk muhayyilesinde değişikliğe uğramıştır. Buna dair sözlü hafızada kayda geçmemiş farklı biçim ve detayların yaşatılmış olması mümkündür. Birinci versiyonda vaka mekânı bazen dolaylı bazen doğrudan Fârs bölgesi olarak kabul edilmiştir. Meselâ İbnu'l-Kiftî vakanın Fârs bölgesinde gerçekleştiğini belirtmiştir. Ona göre el-Hâris, Tâif'e kesin dönüşü bu vakadan sonra yapmıştır.⁴⁹ İkinci versiyonda ise vaka mekânı olarak Tâif açık bir şekilde belirtilmiştir. Bu ise el-Hâris'in Fârs bölgesinde devlet adamlarına tabiplik yaptığı söylemi ile çelişmektedir. İkinci versiyon ise onun tababet şöhretinin Hicaz bölgesinin dışına taşıdığını teyit etmektedir.

Bu tür anlatıların çeşitli nedenlerle halk muhayyilesinde şekillenme sürecinden geçmesi tabiidir. Arap toplumlarında halk kültürünün yaşattığı bu tür anlatılar, aslı olmaksızın icat etme şeklinde değil genellikle vakiî bir öz etrafında yeniden şekillenme formu gösterirler. el-Hâris'in meslekî maharetine dair bu anlatıların da bu çerçevede şekillenmiş olması muhtemeldir.

el-Hâris'in Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı tedavi etmesi

Haris b. Kelede'nin hayatı ve meslekî kariyeri hakkında kaynaklara girmiş en önemli kesitlerden biri onun Sa'b. Ebî Vakkâs'ı (ö.65/675) tedavi ettiğine dair anlatıdır. Mevcut kayıtlara göre bu tedavi faaliyeti, Hazreti Peygamber'in (sav) tavsiyesiyle gerçekleşmiştir. Buna bağlı olarak hadis, tarih, kültür tarihi ve tıp

⁴⁷ İbn Hallikân, a.g.e., 6/343, Cevâd Ali, a.g.e., 6/63-64; 16/17.

⁴⁸ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim, **el-Maârif**, tah. Servet Ukâşe, 2.bs.el-Hey'etu'l-Misriyye, Kahire 1992, 288.

⁴⁹ İbnu'l-Kiftî, a.g.e., 1/125.

tarihi kaynakları bu kayda ilgi göstermiştir.⁵⁰ el-Hâris'in İslâmî dönem yazılı kaynaklarında çok öne çıkmış olması büyük ölçüde bununla ilgili olmalıdır.

Ebû Dâvûd'un (ö.275/889) *Sunen*'inde yer aldığına göre Sa'd b. Ebî Vakkâs şöyle anlatmıştır:

“Ağır bir şekilde hasta düştüm. Hazreti Peygamber (sav) beni ziyaret etti. Elini iki meme hizasında göğsümün orta yerine koydu. Ellerinin soğukluğunu yüreğimde hissettim. Bana şöyle dedi: Senin ciğerin hastalığa yakalanmış. el-Hâris b. Kelede'ye git. O hekim biridir. Yedi adet Medîne acvesi alsın. Bunları çekirdeğiyle ezsin ve bununla senin (ciğerini) ovsun.”⁵¹

Ebû Dâvûd'un *Sunen*'indeki kayda göre anlatıcı Sa'd'dır. Burada bunun hemen akabinde ise Osmân b. Ebî Şeybe, Ebû Usâme, Hâşim b. Hâşim, Âmir b. Sa'd b. Ebî Vakkâs senediyle “Sabahleyin yedi acve hurması ile kahvaltı yapan kişiye o gün ne zehir ne de sihir zarar verebilir” hadisi yer almaktadır. Her iki hadisin yer aldığı kısmın başlığı ise “bâb fi temreti'l-acve” şeklindedir. Her iki rivayete el-Begavî (ö.516/1122) de *Şerhu's-Sunne*'de aynen yer vermiştir.⁵²

Bu rivayet bazı senet farklılıklarıyla et-Taberânî (ö.360/971) ve Ebû Nu'aym (ö.430/1038) tarafından da aktarılmıştır.⁵³ Ebû Nu'aym'in tespit ettiği başka bir versiyonda ise vakanın Mekke'de cereyan ettiği açıkça belirtilmiş ve Hazreti Peygamber (sav) onun için tabip çağrılmasını buyurmuş, bunun üzerine el-Hâris çağrılmıştır. el-Hâris de Sa'd'ı muayene etmiş ve önemli bir hastalık olmadığını belirtmiştir. Onun önerisiyle acve hurması ile süt karışımı bir reçete uygulanmış ve Sa'd iyileşmiştir.⁵⁴ Ebû Nu'aym bunun hemen akabinde rivayetin başka bir formuna daha yer vermiştir. Buna göre ise vaka Mekke'de ve veda haccı sırasında gerçekleşmiştir. Bu rivayette bizzat Hazreti Peygamber (sav), el-Hâris'e onu

⁵⁰ Bkz. İbn Sa'd, a.g.e., 3/146, 146; Ebû Nuaym el-İsbahânî, *Marifetu's-sahâbe*, 1-7, tah. Âdil b. Yûsûf el-Azâzî, Dâru'l-vatan li'n-neşr, Riyâd 1998, 2/779-780, 3/1290, İbn Hacer, *el-İstîâb*, 1/283, 687; 3/48; İbn Mâkûlâ, a.g.e., 7/140; İbn Asâkir, a.g.e., 1/596; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-gâbe*, 1/633, 2/431, İbnü'l-Kiftî, a.g.e., 125, ez-Zehabî, a.g.e., 2/482, es-Safedî, a.g.e., 11/189; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-tehzîb*, 1-12, Matbaatu dâireti'l-maârifî'n-nazzâmîyye, Hind 1326, 3/469; İbn Culcul, a.g.e., 54; İbn Ebî Usaybia, a.g.e., 161; İbn Hallikân, a.g.e., 6/345; Ebû Saîd el-Endelûsî, a.g.e., 510; Alî el-Kârî, *Mirkâtu'l-mefâtih şerhu Mişkâti'l-masâbih*, 1-9, Dâru'l-fikr, Beyrut 2002, 7/2722, no: 4224; Cevâd Alî, a.g.e., 16/16.

⁵¹ Ebû Dâvûd, *Sunen*, 1-4, tah. M.Muhyiddîn Abdulhamîd, el-mektebetu'l-Asriyye, Sayda-Beyrut, ty, Kitâbu't-tibb, bâb fi temreti'l-acve, no: 3875.

⁵² el-Begavî, Muhyî's-sunne Ebu Muhammed el-Huseyn b. Mesûd el-Ferrâ, *Şerhu's-Sunne*, 1-15, tah. Şuayb el-Arnâût, M.Zuyeyr eş-Şâviş, el-Mektebetu'l-İslâmî, Dimaşk-Beyrut 1983; 11/325-7 no: 2890

⁵³ et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed, *el-Mucemu'l-kebir*, 1-25, 2.bs., tah. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire, 6/50; Ebû Nuaym el-İsbahânî, *et-Tıbbu'n-Nebevî*, 1-2, tah. Muşafa Hıdr Dönmez et-Turkî, Dâru İbn Hazm, 2006, 1/191, 403.

⁵⁴ Ebû Nuaym, *et-Tıbbu'n-Nebevî*, 1/404. No: 360.

tedavi etmesini söylemiştir. el-Hâris de Sa'd'ın yanında bulunan acve hurmaları ve süt karışımı bir reçete hazırlamıştır.⁵⁵

Ebû Nu'aym'in tespit ettiği başka bir rivayette ise hasta olan sahabî, Sa'd b. Ebî Vakkâs değil Sa'd b. Ebî Râfi'dir. Bazı bilginlere göre bu isim sadece Sa'd şeklinde geçmiştir. Ebû Nu'aym'in bu rivayete dair notlamasında Sa'd b. Ebî Vakkâs olduğu da söylenmektedir şeklinde olmuştur.⁵⁶

el-Hâris'in meslekî hünerine dair Hazreti Peygamber'in (sav) onayını içeren başka bir rivayet daha genel karakterlidir. Buna göre ise hastalananların el-Hâris b. Kelede'ye müracaat edip tedavi olmaları Hazreti Peygamber (sav) tarafından tavsiye edilmektedir.⁵⁷

Tedvin dönemi kaynaklarında el-Hâris'e yaygın olarak temas edilmesinin ana nedenlerinden biri kanaatimizce bu hadistir. Hekimliğinin Hazreti Peygamber (sav) tarafından onanmış olması doğal olarak el-Hâris'in cahiliye döneminde sahip olduğu şöhreti İslâm dönemine taşımıştır. el-Hâris ile ilgili diğer bilgiler de büyük ölçüde buna bağlı olarak ilgi görmüş olmalıdır. Haddizatında bu ilgi İslâm'ın ilk dönemlerinde gündelik hayatın akışı içinde sıradan anlatılar arasında sayılmalıdır. Tedvin faaliyetleriyle toplumsal hafızada mevcut anlatı ve aktarımların derlenmesi sürecinde ise bunların revaç bulmuş olması tarihî gerçeklere aykırı olmasa gerektir. Tedvin dönemi kaynaklarında başta el-Hâris olmak üzere çok az sayıda tabip ismine yer verilmiş olması, tabiplerin bu isimlerden ibaret olduğu anlamına gelmez. Mesleğini Hicaz bölgesinde icra etmiş olması; özellikle meslekî açıdan, en azından mevcut kayıtlara göre, Hazreti Peygamber'in (sav) teveccühlerine mazharı, el-Hâris'i sayısı çok az olan en talihli tabipler listesinin en başına taşımıştır.

el-Hâris'in sağlığa dair genel tavsiyeleri

el-Hâris'in meslekî bilgisini teyit sadedinde kaynaklar sağlıkla ilgili ondan aktarılan veya ona mal edilen bazı ifade ve deyişlere yer vermektedir. İbn Ebî Şeybe'nin (ö.235/849) *Musannef*'inde yer alan bir rivayete göre el-Hâris "Güneşte durmaktan kaçınırım, çünkü güneş ağır kokuya sebep olur, elbiseyi eskitir ve vücuttaki hastalıkları ortaya çıkarır" demiştir. İbn Ebî Şeybe, Abdulmelik b. Umeyr'e bağlanan bu rivayeti "fi'ş-şemsi men yekrehuhâ ve yekûlu hiye dâ"

⁵⁵ Ebû Nuaym, *et-Tıbbu'n-Nebevî*, 1/405, no: 361.

⁵⁶ Ebû Nuaym, *Marifetu's-sahâbe*, 3/1290, no: 3242.

⁵⁷ İbn Sa'd, *a.g.e.*, 5/507, ayrıca İbnü'l-Kiftî, *a.g.e.*, 125.

başlığı altında tespit etmiştir.⁵⁸ *Feyzu'l-kadîr*'de ise bu husus “Güneşte oturmak-tan kaçının. Güneş elbiseyi eskitir, kokuyu ağırlaştırır ve vücuttaki saklı hastalık-ları açığa çıkarır”⁵⁹ şeklinde siyak bağlantısı olmaksızın el-Hâris'in bir tavsiyesi olarak yer almıştır.⁶⁰

el-Hâris'in kaynaklarda sıklıkla tekrar edilen bu tahlilinin takibi ifadenin baş-ka bir varyantı ile mümkün olmaktadır. Buna göre Abdulmelik b. Umeyr, havanın son derece soğuk olduğu bir gün, iki duvar arasında bir gölgede oturmakta olan el-Hâris b. Kelede'ye varmıştır. Ona niçin güneşte oturmadığını sorunca el-Hâ-ris elbiseyi eskitmesi, kokuyu ağırlaştırması ve saklı hastalıkları tetikleme gibi bazı olumsuz etkileri dolayısıyla güneşte kalmaktan kaçındığını söylemiştir.

Bu esasen tababet mesleği ile doğrudan alakalı bir yorum olmayıp genel bilgi niteliğindedir. Bu yorumun Yarımada'da insanların sürekli güneşe maruz kaldığı bir iklimde çok anlamlı olmadığı da açıktır. Ancak dönemin şöhretli bir tabibi olan el-Hâris'e isnadla kayda değer bulunarak kaynaklarda yer tutmuştur. Bu tür nakil ve rivayetlerin gündem tutma ve revaç kazandırmaya yönelik olduğu düşü-nülebilir.

Ayrıca benzeri şekilde kaynaklarda çoğunlukla el-Hâris'e bazen başka kişilere nisbet edilen bazı genel tavsiyeler bulunmaktadır. Muhtelif sahalara ait kaynak-larda müteferrik olarak el-Hâris'e nisbetle zaman zaman başka isnadlarla tek-rarlanan bu deyişleri İbn Ebî Usaybia bir araya getirmiştir.⁶¹ Cevâd Alî de de bu dermeyi tespit etmiş, ayrıca mevcut bazı çelişkilere de işaret etmiştir.⁶²

er-Râgîb el-İsfahânî (ö.502/1108) mesela evlenme, beslenme, yiyecekler, bes-lenme vakitleri, hastalık ve ilaç gibi konulardaki deyişleri, ölüm döşeginde ol-duğu sırada el-Hâris'i ziyaret edip tavsiyelerini almak isteyen Kureyşli gençlere yaptığı tavsiyeler olarak tarif etmiştir.⁶³

el-Hâris'in “Sakîf'in yitiği” denilen gencin hastalığını teşhis etmesi

el-Hâris'in meslekî mahareti sadedinde Tâif'te Sakîf kabilesi ortamında mey-dana geldiği belirtilen bir vaka aktarılmıştır. Bu vakanın anlatıcısı Abdulmelik

⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr, *el-Musannef fi'l-ahâdis ve'l-âsâr*, 1-7, tah. Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetu'-ruşd, Riyâd 1409, 5/63.

⁵⁹ el-Munâvî, Abdurraûf b. Tâcu'l-Ârifîn, *Feyzu'l-kadîr*, 1-6, el-Mektebetu't-ticâriyye el-kubrâ, Mısır 1356, 3/130 no:2922.

⁶⁰ Ayrıca bkz. ez-Zemahşerî, *Rebîu'l-ibrâr*, 1-5, Müessesetü'l-alemî, Beyrut 1412, 1/102; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/687.

⁶¹ İbn Ebî Usaybia, *a.g.e.*, 165.

⁶² Cevâd, Alî, *a.g.e.*, 16/16.

⁶³ er-Râgîb el-İsfahânî, *Muhâdarâtu'l-udebâ*, 1-2, Şeriketu dâri'l-erkam, Beyrut 1402, 1/505; ayrıca bkz. İbn Ebî Usaybia, *a.g.e.*, 165.

b. Umeyr'dir. Vaka kahramanları Sakîf kabilesinden Benî Kunne'ye mensup iki kardeştir. Birbirlerine çok düşkün olan bu kardeşlerden büyüğü bir yolculuğa çıkınca ailesini küçüğüne emanet etmiştir. Bu süreçte küçüğün gözü seyahate çıkmış olan büyüğün hanımına ilişmiştir. Nihayet gün geçtikçe solup sararmaya, eriyip tükenmeye yüz tutmuş. Yolculuktan dönen büyüğü ise onun tedavisi için çareler aramış, tabipler getirmiş. Hiçbir tabip teşhis edememiş. En sonunda el-Hâris b. Kelede muayene etmiş. Onun teşhisi ise "Sağlıklı iki göz görüyorum. Beden ise solmuş durumda. Bu adam olsa olsa âşıktır" şeklindedir. el-Hâris ona şarap içirerek konuşturmayı denemiş. Kendisine azar azar verilen şarabı içtikçe hastanın sinirleri gevşemiş ve duygularını içli beyitlerle ifadelere dökmüş. Bunun üzerine büyük kardeş el-Hâris'e "Sen Arapların en kudretli tabibisin" diyerek onun teşhisini takdir etmiştir. el-Hâris ise onun tutulduğu kişinin ismini söylemesi beklentisiyle aynı ameliyeyi bir daha uygulamıştır. Bu sefer de küçük kardeş, hissiyatını, içinde büyüğün hanımı olan Muzne ismini andığı beyitlerle terennüm etmiştir. Bunun üzerine büyük kardeş hanımını boşamış, ancak hasta olan "onunla evlenirsem" diye bağlayıcı sözler söylemiş ve bu sözleri üzere de ölmüş gitmiştir.⁶⁴

Yaygın kanaate göre küçüğü başını alıp yabana gitmiş, kendisinden bir daha haber alınmamış. Bu vakadan «أَتَيْتُهُ مِنْ فَقِيدٍ تَقِيْفٍ» "Sakîf'in yitiğinden daha çaresiz" atasözü doğmuştur.⁶⁵ Vakanın bir versiyonuna ise göre el-Hâris atardamar ve toplardamar muayenesi yapmıştır.⁶⁶

Halk muhayyilesinde evirilerek son şeklini almış olan bu anlatı el-Hâris'in tabiplik hünerini tescil amacını taşısa da, içerikte bir tababet uygulaması mevcut değildir. Sadece göz muayenesinin teşhiste bir klinik uygulama olduğu söylenebilir. Damar muayenesi ise sadece bir kaynakta belirtilmiştir. Buna rağmen toplamda vakada ancak bir sezgisel bilgelik hüneri söz konusudur. Burada hastanın birçok tabip tarafından görülmüş olması çevrede pek çok hekimin hastaları muayene ettiğine delalet etmektedir. Muhtemelen özü itibarıyla Tâif'te vaki bu hadiseye dair anlatının kahramanı olan küçük kardeşin büyüğünün hanımını,

⁶⁴ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim, **Uyûnu'l-ahbâr**, 1-4, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 1418, 4/129; el-Harâitü, Ebû Bekr Muhammed, **İ'tilâlu'l-kulûb**, 2.bs, tah.Hamdî ed-Demirtaş, nşr.Nizâr Muştafâ el-Bâz, Mekke-Riyâd, 2000, 198-199; Ebu'l-Ferec el-Muâfâ el-Cerîrî en-Nehrevânî, **el-Celîsu's-sâlihu'l-kâfi ve'l-enîsu'n-nâsihu's-şâfi**, tah.Abdulkerîm Sâmi el-Cundî, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 200, 545-Y; İbn Ebî Usaybia, a.g.e., 166-7.

⁶⁵ Vakanın özet anlatımı için bkz. Ebû Hilâl el-Askerî, **Cemheretu'l-emsâl**, 1-2, Dâru'l-fıkr, Beyrut, 1/284; ayrıca bkz. el-Meydânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed, **Mecmau'l-emsâl**, 1-2, tah.M.Muhyiddîn Abdulhamîd, Dâru'l-marife, Beyrut, 1/148-149.

⁶⁶ Ebû Muhammed Cafer el-Kârî el-Bagdâdî, **Masâriu'l-uşşâk**, 1-2, Dâru Sâdir Beyrut, 2/209-210.

mevcut anlatıma göre, daha önce hiç görmemiş olması makul görünmüyor. Aynı şekilde hastanın el-Hâris'in bir bakıma isteğine göre tutum sergilemesi de ilginçtir. Halk kültürünün son şeklini verdiği zarif bir hikâye olarak özü vaki olmaya yahut uyarlanmış olmaya kabil bu anlatının el-Hâris'in hekimlik hünerini teşhire hizmet ettiği muhakkaktır.

Vakaya dair bu değerlendirmeyi teyit eden bir versiyon daha bulunmaktadır. Bu ise yalnızca İbnu'l-Cevzî (ö.597/1201) tarafından kaydedilmiştir.⁶⁷ İbnu'l-Cevzî'nin anlatımı vakanın doğal vukuuna en yakın orijinal form gibi görünmektedir. Bu versiyonun bilgi kaynağı ise halk kültürü uzmanı ve filolog el-Asmaî'dir. Buna göre vakanın başkahramanı Sakîfli utangaç bir delikanlıdır. Bir gün bir meclis hâlinde iken gözü yoldan geçen bir hanıma ilişir. Sezdirmeden meclisten ayrılıp o hanımı takibe koyulur, nihayet onun büyük kardeşinin hanımı olduğunu anlar. Çarpılmış olan bu delikanlı gün geçtikçe sırrının ağırlığı altında ezilir gider. Ailesinin bütün çabaları sonuçsuz kalır. Büyük kardeşi onu tabiplere muayene ettirir. Uygulanan tedaviler sonuçsuz kalır. Sonunda onu şöhretli tabip el-Hâris b. Kelede'ye teslim edilir. el-Hâris yaptığı muayenede hastalığın duygusal olduğuna hükmeder. Sır vermemesi üzerine el-Hâris aile çevresindeki tüm isimleri tek tek sorgular. Bu sırada el-Hâris hastadaki fizyolojik değişimleri takip eder. İlgili hanımın isminin anılmasıyla yüzündeki rahatlama ve ferahlamayı fark eder. Bunun üzerine bütün aile bireylerini onun karşısına çıkar. Yine ilgili hanımla yüz yüze gelince onun rahatladığını görür. Bunun üzerine nihai kararını verir.

el-Hâris'in uyguladığı tedavi ise şöyledir: Her gün bir koyun kesilerek, taze ciğeri ateşte kızartıldı ve ona yedirildi. Hafif bir şarap karışımı içirildi. Dozlar her gün biraz daha artırıldı. Birkaç günlük uygulama ile hasta fark edilir derecede toparlandı. Bunun üzerine el-Hâris, bir yemek hazırladı, şarap karışımı tertip etti. Büyük kardeşiyle başladığı bu meclisten ikisi de ayrılarak delikanlıyı gözleyecek tembihli bir sofra arkadaşıyla baş başa bıraktı. Delikanlının şiirsel anlatımları bu sohbede ortaya çıktı. Bunlar tembihli kişi tarafından ertesi gün el-Hâris'e aktarıldı. O da büyük kardeşe durumu anlattı. Büyük kardeş de delikanlıya hanımını kendisi için boşayacağını söyleyince delikanlı utancından yurdunu terk edip kayıplara karıştı. İbnu'l-Cevzî'nin anlatımına göre "Sakîf'in yitiği"nin hikâyesi özetle böyledir.

⁶⁷ Bkz İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn, *Ahbâru'n-nisâ*, tah.Nizâr Rızâ, Dâru mektebeti'l-hâyât, Beyrut 1982, 48-50.

Halk anlatılarında el-Hâris b. Kelede

el-Hâris b. Kelede'nin bilgeliğini öne çıkarmaya hizmet ettiği anlaşılan bir vakada onun Haccâc b. Yûsuf ile ilgisi kurulmuştur. Bu anlatı bir taraftan da Haccâc'ı küçük düşürmeye yöneliktir. İbn Hallikân'ın Haccâc'ın biyografisi sırasında yer verdiği anlatıya göre onun annesi el-Fâri'a bint Humâm aslında el-Hâris'in hanımı idi. el-Hâris'in boşadığı el-Fâri'a daha sonra Yûsuf b. Ebî Ukayl es-Sekafî ile evlenmiş. Bu evlilikten Haccâc doğmuş; ancak Haccâc anne sütünü bir türlü kabul etmemiştir. Bu sırada şeytan el-Hâris b. Kelede suretinde görünmüş. İki gün birer siyah bir oğlak, üçüncü gün bir siyah teke kesilerek bebeğin bunların kanına batırılmasını, akabinde yeni doğmuş siyah bir koyun yavrusunun kesilerek kanıyla yüzünün ovulmasını tavsiye etmiş. Dördüncü gün bebeğin süt emeyeceğini söylemiş. Bu anlatı Haccâc'ın zalim ve kan dökücü oluşunun izahına gerekçe olarak gösterilmiştir.⁶⁸

Topluma mal olmuş bir kişilik olarak el-Hâris b. Kelede etrafında tasarlanmış bu ve benzeri hikâyeler tamamen sözel halk kültürü ortamının ürünleridir. Bu tür hikâyelerle kimi zaman kişiye ve kabileye olumlu veya olumsuz katkılar sağlanması dahi hedeflenmiş olabilir.

el-Hâris'in Hz. Ebû Bekr ile münâsebeti

el-Hâkim en-Neysâbüri'nin *el-Mustedrek ala's-Sahîhayn*'da naklettiği bir rivayet el-Hâris b. Kelede ile Ebû Bekr'in tanışıklığına işaret etmektedir. el-Hâris b. Kelede'nin kültürlü bir kişi olduğuna bilhassa vurgu yapılan bu rivayetin aktarıcısı, İbn Şihâb'dır. Buna göre bir gün bir Yahûdî, Ebû Bekr ile yanında bulunan el-Hâris'e "harîze" denilen bir et yemeği takdim eder. Onlar da yerler. Ancak el-Hâris bu yemekte "semmu's-sene" denilen ve bir sene tamamında mutlak ölümcül etki gösteren zehir olduğunu söyler. Hadiste ikisinin sene tamamında vefat ettiği yeminli ifade ile belirtilir.⁶⁹ et-Taberî'deki kayda göre Ebû Bekr (ra) on beş gün hasta yatmış, kendisine tabibe haber gönderseydin diye önerilmiş o da Allah'ı kastederek tabip beni gördü demiştir. Tabibin kararı sorulduğunda da "inni efalu mâ eşâ" yani "ben istediğimi yaparım" dediğini belirtmiştir.

⁶⁸ Bkz. İbn Hallikân, a.g.e., 2/29-30; es-Safedî, a.g.e., 11/238.

⁶⁹ el-Hâkim en-Neysâbüri, Ebû Abdullâh M.b. Abdullâh, *el-Mustedrek ala's-Sahîhayn*, 1-4, tah. Mustafâ Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 1990, 3/66, no: 4411. Ayrıca bkz. et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târihu't-Taberî*, 1-11, 2.bs. Dâru't-turâs, Beyrut 1387, 3/419; ez-Zemahşerî, a.g.e., 5/159.

Şairliği

el-Hâris b. Kelede'nin şairlik yetisine sahip olduğu hususu özellikle edebiyat tarihi kaynaklarında belirtilmiştir. Geleneksel Arap şairliği formatıyla uyuşmasa bile şehir kültürüne sahip el-Hâris'in bir taraftan ud çalması ve müzik zevki-ne sahip olması şairlikle yan yana düşünülebilir. el-Âmidî, onun şairliğine işaret ederken hikmet içerikli şiirleri olduğunu belirtmiş ve ona nispet ettiği yedi beyit kaydetmiştir.⁷⁰ *el-Hamâsetu'l-Basriyye*'de dördü öncekilerle aynı beş, altı ve dört beyitlik mukâta'alar halinde on beş beyit,⁷¹ *Nihâyetu'l-ereb*'de dört,⁷² *Zehru'l-ekem*'de iki beyit⁷³ olmak üzere toplam yirmi beş civarında beyit el-Hâris'e nispetle edebiyat kaynaklarında yer almıştır. Bu beyitler ayrıca çeşitli şekillerde edebiyat ve kültür tarihine dair muhtelif kaynaklarda da el-Hâris b. Kelede'ye nispetle sıklıkla yer almıştır.⁷⁴

Ud çalması

el-Hâris'e dair önemli detaylardan biri de onun ud çaldığıdır. Onun İrân bölgesinde tababet tahsili belirtilirken ayrıca ud çalmayı öğrendiğine de işaret edilmiştir. Bu kayıtlar onun bu enstrümanı profesyonel olarak kullandığına işaret etmektedir. Mevcut kayıtlar bir taraftan onun bu sanatı Fârs bölgesinde bir taraftan Yemen'de öğrendiğine işaret edilmiştir. Zaman zaman da ikisi bir arada mutlak olarak anılmıştır. Örneğin İbn Culcul⁷⁵ ve İbn Ebî Usaybia⁷⁶ onun Fârs bölgesinde ve Yemen'de ud çalmayı öğrendiğini belirtmiştir. Buna göre bu dönemlerde Hicaz bölgesindeki kent merkezlerinde dahi şehir kültürüne ait bu tür enstrüman-

⁷⁰ el-Âmidî, Ebu'l-Kâsım el-Hasen b. Bişr, **el-Mu'telif ve'l-muhtelif**, tah. Krenkow, Dâru'l-cil, Beyrut 1991, 226.

⁷¹ Ebu'l-Hasen, Alî b. Ebi'l-Ferec, **el-Hamâsetu'l-Basriyye**, 1-2, tah. Muhtâruddîn Ahmed, âlemu'l-kutub, Beyrut, ty, 1/10 (beş beyit), 2/66 (altı beyit), 2/295-296 (dört beyit).

⁷² en-Nuveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. Abdulvahhâb, **Nihâyetu'l-ereb fî funûni'l-edeb**, 1-33, Dâru'l-kutubu ve'l-vesâiki'l-kavmiyye, Kahire 1423, 15/430 (dört beyit).

⁷³ Ebû Alî el-Hasen b. Mes'ûd el-Yûsî, **Zehru'l-ekem fî'l-emsâli ve'l-hikem**, 1-3, tah. M.Haccî, M.el-Ahdar, eş-Şeriketu'l-cedîde, Magrib 1981, 2/288 (iki beyit).

⁷⁴ Ebû Temmâm Habîb b. Evs, **el-Vahşiyât: el-Hamâsetu's-sugrâ**; tah. Abdulaziz el-Meymenî er-Râcekûtî, Dâru'l-maârif, 3.bs. Kahire, ty, 120; Ebu'l-Maâlî Bahâuddîn el-Bagdâdî, **et-Tezkiretu'l-Hamdûniyye**, 1-10, Dâru sâdir Beyrut 1417, 5/55(iki beyit); Ebû Hilâl el-Askerî, **K.es-Sinâateyn**, tah. Muhammed el-Becâvî, M.Ebu'l-fadl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-unsuriyye, Beyrut 1419, 123 (bir beyit); Ebû Hilâl el-Askerî, **Cemheretu'l-emsâl**, 512-513; Ebu'l-Bakâ Kemâleddîn M.ed-demîrî, **Hayâtu'l-hayevân el-kubrâ**, 1-2, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1424, 2/6 (iki beyit); İbnü's-Şecerî, Ebu's-Saâdat Ziyâuddîn,**el-Emâli**, tah. Mahmûd M.et-Tanâhî, 1-3, Mektebetu'l-hâncî, Kahire, 1991, 1/10 (altı beyit).

⁷⁵ İbn Culcul, **a.g.e.**, 54.

⁷⁶ İbn Ebî Usaybia, **a.g.e.**,161; Cevâd Alî, **a.g.e.**,16/16.

ları⁷⁷ çalabilen kimselerin en azından nadir olduğu ve buna dair bir öğretim faaliyetinin bulunmadığı sezilmektedir. el-Hâris b. Kelede bununla Hicaz bölgesinin kültürlü insan tipinin müktesebatına Fârs bölgesinden taşıdığı ud çalma hünerini de eklemiştir.

el-Hâris'in çocukları

el-Hâris b. Kelede hakkında ihtilafli hususlardan biri de onun çocuklarıyla ilgilidir. Adı geçen Sumeyye'den olmak üzere Nufey' tanınan ismiyle Ebû Bekre⁷⁸ ve Nâfi' adlı çocuklar⁷⁹ ayrıca el-Hâris⁸⁰ ve yine Arap tabibleri arasında sayılan Nadr adlarında çocukları olduğu hususu tartışmalı bir şekilde kaynaklara yansımıştır. Bu Nadr b. el-Hâris ayrıca Mekke müşriklerinden, İslâm'ın azılı düşmanı Nadr b. el-Hâris b. 'Alkame b. Kelede b. 'Abdumenâf b. 'Abduddâr olarak da tarif edilmiştir.⁸¹ Böylece iki Nadr'ın birbirine karıştırıldığı kabul edilmektedir.⁸² Nadr dışındaki diğer çocukların el-Hâris'e nisbeti de tartışmalıdır. İbn Dureyd'in (ö.321/933) aktardığı bir kanaate göre el-Hâris'in Ezde adlı kızı dışında çocuğu yoktur. İbn Dureyd bunu Ebû Ubeyde'nin (ö.209/824) kanaati olarak tespit etmiştir.⁸³ Hatta İbn Kuteybe (ö.276/889), el-Hâris'in çocuk sahibi olma nime-tinden tamamen mahrum olduğuna işaret etmektedir.⁸⁴ Bu rivayet İbn Hallikân (ö.681/1282) tarafından da kayda değer bulunmuştur.⁸⁵

Ölümü

el-Hâris b. Kelede, İslâmî döneme yetişmiştir. Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı tedavi ettiğine dair rivayet genel kabule göre sahih olduğuna göre Hazreti Peygamber (sav) ile de görüşmüştür. Ayrıca Hazreti Ebû Bekr ve Hazreti Ömer ile tanışıklığı ve sohbeti olduğuna dair haberler mevcuttur. Meselâ İbn Dureyd'in aktardığı üzere bazı rivayetlerde el-Hâris'in müslüman olduğunu belirtilmiş olsa da⁸⁶ kaynakla-

⁷⁷ Arap kültür ortamında mevcut müzik enstrümanları ve müzik için bkz. Cevâd Alî, **a.g.e.**,9/110-120.

⁷⁸ Bkz. İbnu'l-Esîr, **Usdu'l-gâbe**, 5/334, 6/35, en-Nevevî, Ebu Zekeriyâ Muhayyiddin, **Tehzîbu'l-esmâ**, 1-4, Dâru'l-kutubî'l-ilmîyye, Beyrut, 2/198.

⁷⁹ İbn Hacer, **el-İsâbe**, 8/199, İbnu'l-Esîr, **Usdu'l-gâbe**, 5/285.

⁸⁰ Bkz. İbn Abdullerr, **a.g.e.**, 1/283; İbn Hacer, **el-İsâbe**, 1/663; en-Nevevî, **a.g.e.**, 2/122.

⁸¹ Meselâ İbn Ebî Usaybia, bu Nadr'ı tavsif etmiş ancak nesebini el-Hâris b. Kelede es-Sekafî'ye bağlamıştır. İbn Ebî Usaybia, **a.g.e.**, 167-170.

⁸² İbnu'l-Esîr, **Usdu'l-gâbe**, 5/301.

⁸³ İbn Dureyd, **a.g.e.**, 305.

⁸⁴ İbn Kuteybe, **el-Maârif**, 288.

⁸⁵ İbn Hallikân, **a.g.e.**, 6/345. Bütün kanaatlere dair genel değerlendirme için bkz. Cevâd Alî, **a.g.e.**, 16/18

⁸⁶ İbn Dureyd, **a.g.e.**, 305.

rın büyük bir kısmı onun müslüman olmadığını “lem yasihh islâmuhu” şeklinde kaydetmiştir.⁸⁷ el-Hâris’in Hazreti Ömer döneminde öldüğüne,⁸⁸ hatta Muaviye dönemine kadar yaşadığına⁸⁹ dair farklı kayıtlar mevcuttur. Ancak genel kanaat onun Hazreti Ebû Bekr ile aynı yıl öldüğü şeklindedir.

Sonuç

el-Hâris b. Kelede b. Amr b. ‘Îlâc es-Sekafî, cahiliye dönemi Arap tabiplerinin en öne çıkanlarından biridir. İslâm dönemi yazılı kaynaklarında adı en çok anılan Arap tabibi de el-Hâris olmuştur. Buna rağmen onun hayatı ve hekimliğine dair rivayetler halk anlatıları kabilinden olup genel nitelik arz etmektedir. Bu bakımdan onun kişisel ve meslekî hayatına dair ikna edici açık bir tablo oluştuğunu söylemek zordur.

Fârs bölgesine gidip tababet tahsil ettiği belirtilen el-Hâris’in ilk meslekî uygulamalarını da oralarda gerçekleştirdiği kabul edilmektedir. Onun bazı devlet adamlarını tedavi edip bu sayede varlık edindiği, genel bir kanaat hâlini almıştır. Ancak bu kanaatin onun Hire hükümdarlarından Ebu’l-Cebr’e veya benzer bir nüfuzlu toplum önderine uyguladığı zehirlenme tedavisi etrafında oluştuğu anlaşılmaktadır.

Keza Fârs bölgesinde bulunduğu sırada Kisrâ Enûşirvân’ın huzuruna çıktığı ve onunla yaptığı belirtilen tababet sohbetinin kayıtları olarak kaynaklarda yer alan metin bir derleme niteliği taşımaktadır. Bunda yer alan bazı ifadeler için ayrıca başka vesilelerin söz konusu edildiği de olmuştur. İçindeki pek çok ifade ayrıca başkalarına da isnad edilmiştir.

Veda haccı sırasında Mekke’de hastalanan Sa’d b. Ebî Vakkâs’ın Hazreti Peygamber’in (sav) tavsiyesiyle el-Hâris tarafından muayene ve tedavi edilmesi, adının İslâm dönemi yazılı kaynaklarında sıklıkla yer almasını temin etmiştir. Ayrıca Hicaz bölgesinin ana kentlerinde tabip olarak sahip olduğu şöhret diğer Arap tabiplerinden farklı olarak onun daha çok öne çıkmasını sağlamıştır.

Kaynaklar el-Hâris’in tababet dışında ud çaldığına ve şiir nazmettiğine işaret etmektedir. Bunlar da dönemin kültürlü ve aydın bir kişiliği olarak onun sahip olduğu meziyetler sırasında sayılmıştır.

⁸⁷ İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân, *el-Cerh ve’t-tadîl*, Meclisu dâireti’l-maârifî’l-osmâniyye, Dâru İhyâi’t-turâsî’l-arabî, Haydarabad-Beyrut, 1952, 3/87; İbnu’l-Kıftî, *a.g.e.*, 1/126; İbn Hallikân, *a.g.e.*, 6/362; es-Safedî, *a.g.e.*, 11/189.

⁸⁸ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 1/288.

⁸⁹ İbn Ebî Usaybia, *a.g.e.*, 161. Bundan naklen es-Safedî, *a.g.e.*, 11/189.

SUMMARY

AL-HARITH B. KALADA: THE ARAB PHYSICIAN IN JAHILIYYAH PERIOD

Eyyüp TANRIVERDİ*

Al-Harith b. Kalada is one of the ancient Arab physicians lived in al-cahiliyya time near the Islamic period. He is believed to be the most talented and skilled one in his profession. And he is said to study the medical in the Persian reigon and Cundishapur a medical center for the Syrian physicians. And performed his profession there in the Persian country for a time where he hold a wide fame and treated a number of statesmen, so he made a great welth and reputation.

After returning to his mothertown, Taif, he started to carry his profession there in Taif, a central city of the Hicaz region in the middle of the Arabic peninsula, which made him known all over the country as a distinguished physician and a wise man. He is told to perform ud, a musical instrument and compose some poetry.

Medical cronicles contains a text told to be the records of a meeting between Kiswa of Persia Anushirwan an al-Harith b. Kalada. And this text consist of some basic rules about the health and illness in general and detailed in some points and said to be written down by Kiswa order.

On the other hand there are some treatment event recorded in the Islamic cronicles reported to be carried out by al-Harith. Among which is the treatment of the Hira king Abu'l-Cabr after being poisoned by the Persian soldiers who were appointed by Kiswa himself to support him. And the most important event is the treatment of Sa'd b. Abu Vakkâs during the last pilgrimige of the Prophet in Macca and this was by the Prophet advise himself due to which he was taken in to consideration by the Islamic period writers. And that is why his name is mentioned so frequent in the Islamic written materials more than those other physicians supposed to perform medical in different parts of the country. And being lived in Taif, in Hicaz region the heart of the all arabic country is one of the other reasons as well.

---

* Assoc. Prof. Dr., Dicle University, Faculty of Theology, Basic Islamic Science (eyyuptanriverdi@hotmail.com).

KAYNAKÇA

el-Âmidî, Ebu'l-Kâsım el-Hasen b. Bişr, **el-Mu'telif ve'l-muhtelif**, tah. Krenkow, Dâru'l-cil, Beyrut 1991.

Abdulkâdir el-Bagdâdî, **Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-Arab**, 1-13, tah. Abdusselâm M.Hârûn, Mektebetu'l-hâncî, Kahire 1997.

Abdullah Köşe, "Hâris b. Kelede", **DİA**, 16/198-199.

Alî el-Kârî, **Mirkâtu'l-mefâtih şerhu Mişkâti'l-masâbih**, 1-9, Dâru'l-fikr, Beyrut 2002.

Asri Çubukçu, "Ebû Bekre", **DİA**, 10/114.

el-Begavî, Muhyi's-sunne Ebu Muhammed el-Huseyn b. Mesûd el-Ferrâ, **Şerhu's-Sunne**, 1-15, tah. Şuayb el-Arnâût, M.Zuyeyr eş-Şâvîş, el-Mektebetu'l-İslâmî, Dimaşk-Beyrut 1983.

el-Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ, **Ensâbu'l-eşraf**, 1-13, tah. Suheyl Zekkâr ve Riyad ez-Ziriklî, Dâru'l-fikr, Beyrut 1996.

Cevâd Alî, **el-Mufassal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm**, 1-20, Dâru's-sâkî, 4.bs., 2001.

Ebû Alî el-Hasen b. Mes'ûd el-Yûsî, **Zehru'l-ekem fi'l-emsâli ve'l-hikem**, 1-3, tah. M.Haccî, M.el-Ahdar, eş-Şeriketu'l-cedîde, Magrib 1981.

Ebû Dâvûd, **Sunen**, 1-4, tah. M.Muhyiddîn Abdulhamîd, el-mektebetu'l-Asriyye, Sayda-Beyrut, ty.

Ebû Hayyân et-Tevhîdî, **el-Basâ'ir vez-zehâ'ir**, 1-10, tah. Vedâd el-Kâdî, Dâru sâdir, Beyrut 1998.

Ebû Hilâl el-Askerî, **Cemheretu'l-emsâl**, 1-2, Dâru'l-fikr, Beyrut.

Ebû Hilâl el-Askerî, **K. es-Sinâateyn**, tah. Muhammed el-Becâvî, M. Ebu'l-Fadl İbrâhîm, el-Mektebetu'l-unsuriyye, Beyrut 1419.

Ebû Muhammed Cafer el-Kârî el-Bagdâdî, **Masâriu'l-uşşâk**, 1-2, Dâru Sâdir Beyrut.

Ebû Nuaym el-İsbahânî, **et-Tıbbu'n-Nebevî**, 1-2, tah. Mustafa Hıdr Dönmez et-Türkî, Dâru İbn Hazm, 2006.

Ebû Nuaym el-İsbahânî, **Marifetu's-sahâbe**, 1-7, tah. Âdil b. Yûsûf el-Azâzî, Dâru'l-vatan li'n-neşr, Riyâd 1998.

Ebû Saîd el-Endelusî, **Neşvetu't-tarab fi tarîhi câhiliyyeti'l-arab**, tah. Nusret Abdurrahmân, Mektebetu'l-Aksâ, Ammân.

Ebû Temmâm Habîb b. Evs, **el-Vahşiyât: el-Hamâsetu's-sugrâ**; tah. Abdulazîz el-Meymenî er-Râcekûtî, Dâru'l-maârif, 3.bs. Kahire, ty.

Ebu'l-Bakâ Kemâleddîn M. ed-Demîrî, **Hayâtu'l-hayevân el-kubrâ**, 1-2, dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1424.

Ebu'l-Ferec el-Muâfâ el-Cerîrî en-Nehrevânî, **el-Celîsu's-sâlihu'l-kâfi ve'l-enîsu'n-nâsihu's-şâfi**, tah. Abdulkerîm Sâmî el-Cundî, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 2005.

Ebu'l-Hasen, Alî b. Ebi'l-Ferec, **el-Hamâsetu'l-Basriyye**, 1-2, tah. Muhtâr-ruddîn Ahmed, Âlemu'l-kutub, Beyrut, ty.

Ebu'l-Maâlî Bahâuddîn M. b. el-Hasen el-Bagdâdî, **et-Tezkiretu'l-Hamdûniyye**, 1-10, Dâru sâdir, Beyrut 1417.

el-Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdullâh M.b. Abdullâh, **el-Mustedrek ala's-Sahîhayn**, 1-4, tah. Mustafâ Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1990.

el-Harâitî, Ebû Bekr Muhammed, **İ'tilâlu'l-kulûb**, 2.bs, tah. Hamdî ed-De-mirtâş, nşr. Nizâr Mustafâ el-Bâz, Mekke-Riyâd, 2000.

İbn Abdilberr, Ebû Amr Yûsuf b. Abdullâh, **el-İstîâb fi marifeti'l-ashâb**, 1-4, tah. Alî Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-cîl, Beyrut 1992.

İbn Abdirabbîhi, Ebû Amr Şihâbuddîn Ahmed, **el-İkdu'l-ferîd**, 1-8, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1404.

İbn Asâkir, **Târîhu Dimaşk**, tah. Amr b. Garâme el-Amravî, 1995, Dâru'l-fikr li't-tibâa ve'n-neşr ve't-tevzî, 1995.

İbn Culcul, **Tabakâtu'l-etibbâ ve'l-hukemâ**, tah. Fuâd Seyyid, Müessesetu'r-risâle, 2.bs. Beyrut 1985.

İbn Dureyd, **el-İştikâk**, tah. Abdusselâm M. Hârûn, Dâru'l-cîl, Beyrut 1991.

İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân, **el-Cerh ve't-tadîl**, Meclisu dâireti'l-maârifî'l-Osmâniyye, Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, Haydarabad-Beyrut, 1952.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr, **el-Musannef fi'l-ahâdis ve'l-âsâr**, 1-7, tah. Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetu'-ruşd, Riyâd 1409.

İbn Ebî Usaybia, Muvaffakuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed, **Uyûnu'l-enbâ fi tabakâti'l-atibbâ**, tah. Nizâr Rizâ, Dâru mektebeti'l-hayât, Beyrut.

İbn Hacer el-Askalânî, **el-Îsâbe fi temyizi's-sahâbe**, 1-8, tah. Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Alî Muhammed Muavvad, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1415.

İbn Hacer el-Askalânî, **Tehzîbu't-tehzîb**, 1-12, Matbaatu dâireti'l-maârifî'n-nazzâmîyye, Hind 1326.

İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed, **Vefeyâtu'l-ayân ve enbâu ebnâi'z-zamân**, 1-7, tah. İhsân Abbâs, Dâru sâdir, Beyrut, 1900-1994.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed, **Cemheretu ensâbi'l-Arab**, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1983.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim, **K. el-Maârif**, tah. Servet Ukâşe, 2.bs.el-Hey'etu'l-Misriyye, Kahire 1992.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim, **Uyûnu'l-ahbâr**, 1-4, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1418.

İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Alî b. Hibetullâh, **el-İkmâl fi refi'l-irtiyâb**, 1-7, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1990.

İbn Manzûr, **Muhtasar Târîhi Dimaşk**, 1-29, tah. Rûhiyye en-Nahhâs Riyâd Abdulhamîd Murâd, Muhammed Mutî, Dâru'l-fikr li't-tibâa ve't-tevzî ve'n-neşr, Dimaşk 1984.

İbn Sa'd, **et-Tabakâtu'l-kubrâ**, 1-8, tah. İhsân Abbâs, Dâru sâdir Beyrut 1968.

İbn Saîd el-Endelusî, **Neşvetu't-tarab**, tah. Nusret Abdurrahmân, Mektebetu'l-aksâ, Amman.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn, **Ahbâru'n-nisâ**, tah. Nizâr Rızâ, Dâru mektebeti'l-hâyât, Beyrut 1982.

İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târîh**, 1-10, tah. Ömer Abdusselâm Tedmurî, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, Beyrut 1997.

İbnu'l-Esîr, **Usdu'l-gâbe**, tah. Muhammed Muavvad, Adil Ahmed Abdülmevcûd, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1994.

İbnu'l-Kiftî, **İhbâru'l-ulemâ bi-ahyâri'l-hukemâ**, tah. İbrâhîm Şemsuddîn, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye Beyrut 2005.

İbnu'ş-Şecerî, Ebu's-Saadât Ziyâuddîn, **el-Emâlî**, tah. Mahmûd M. et-Tanâhî, 1-3, Mektebetu'l-hâncî, Kahire, 1991.

İrfan Aycan, "Nadr b. Hâris", **DİA**, 32/280-281.

İrfan Aycan, "Ziyâd b. Ebîh", "**DİA**, 44/480-482.

el-Meydânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed, **Mecmau'l-emsâl**, 1-2, tah. M. Muhyiddîn Abdulhamîd, Dâru'l-marife, Beyrut.

el-Mubberred, Ebu'l-Abbâs M. b. Yezîd, **Nesebu Adnân ve Kahtân**, tah. Abduazîz el-Meynenî er-Râcekûtî, Matbaatu lecneti't-te'lîf ve't-terceme ve'n-neşr. Hind 1936.

el-Munâvî, Abdurraûf b. Tâculârifin, **Feyzu'l-kadîr**, 1-6, el-Mektebetu't-ticâriyye el-Kubrâ, Mısır 1356.

en-Nevevî, Ebu Zekeriyâ Muhyiddin, **Tehzîbu'l-esmâ**, 1-4, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut.

en-Nuveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. Abdulvahhâb, **Nihâyetu'l-ereb fî funûni'l-edeb**, 1-33, Dâru'l-kutubu ve'l-vesâiki'l-kavmiyye, Kahire 1423.

Ömer Rizâ Kehhâle, **Mucemu'l-muellifin**, 1-13, Mektebetu'l-musennâ, Beyrut.

er-Râgîb el-İsfahânî, **Muhâdarâtu'l-udebâ**, 1-2, Şariketu dâri'l-erkam, Beyrut 1402.

Recep Uslu, "Cündişâpûr", **DİA**, 8/117-118.

es-Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek, **el-Vâfi bi'l-vefeyât**, 1-29, tah. Ahmed el-Arnâût, Türkî Mustafâ, Dâru ihyâi't-turâs, Beyrut 2000.

et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed, **el-Mucemu'l-kebîr**, 1-25, 2.bs., tah. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefi, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire.

et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, **Târîhu't-Taberî**, 1-11, 2.bs. Dâru't-turâs, Beyrut 1387.

ez-Zehebî, **Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm**, 1-15, tah. Beşşâr Avvâf Marûf, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 2003.

ez-Zemahşerî, **Rebû'l-ebrâr**, 1-5, Müessesetü'l-Alemî, Beyrut 1412.

ez-Ziriklî, Hayreddîn b. Mahmûd, **el-A'lâm**, 15. bs., Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 2002.